

BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS NORMŲ TAIKYMAS TRAKŲ VAIVADIJOS PILIES TEISME XVIII A. ANTROJOJE PUSĖJE

Adam Stankevič

Lietuvos istorijos institutas

Elektroninis paštas stankevic.adam@gmail.com

Pateikta 2020 m. rugsėjo 28 d., parengta spaudai 2020 m. lapkričio 20 d.

DOI: 10.13165/JUR-20-27-2-09

Santrauka. Istoriografijoje aptinkama teiginių, jog 1588 m. patvirtinto Trečiojo Lietuvos Statuto baudžiamosios teisės normos dėl savo griežtumo nebeatitiko XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškos visuomenės poreikių. Vis dėlto tyrimų, kurie atskleistų bajoriškų teisingumo vykdymo institucijų praktiką, trūksta. Šiame straipsnyje analizuojamos Trakų vaivadijos pilies teisme XVIII a. antrojoje pusėje nagrinėtos bylos dėl nusikaltimų asmens gyvybei, sveikatai ir garbei. Stengiamasi nustatyti, kokiais įstatymais rėmėsi šis teismas skirdamas bausmes nusikaltusiems žmonėms. Tyrimas atskleidė, jog XVIII a. antrojoje pusėje Trakų vaivadijos pilies teismas dažniausiai savo nuosprendžius bylose dėl nusikaltimų asmens gyvybei, sveikatai ir garbei grindė nuorodomis į konkrečius Trečiojo Lietuvos Statuto straipsnius. Tiesa, pastarieji ne visada taikyti taip, kaip buvo numatyta šiame teisės kodekse. Įstatymų raidės griežčiau laikytasi teisianč nekilminguosius, o bajoriškos kilmės kaltinamiesiems paprastai stengtasi skirti švelnesnę bausmę, nei numatė įstatymai.

Reikšminiai žodžiai: Trečiasis Lietuvos Statutas, Trakų vaivadijos pilies teismas, nusikaltimai, teisminė praktika, XVIII amžiaus antroji pusė.

Įvadas

1588 m. sausio 28 d. karūnacinio Seimo Krokuvoje metu naujasis valdovas Zigmantas Vaza pasirašė privilegiją, kuria patvirtino naują Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) teisės kodifikaciją – Trečiąjį Lietuvos Statutą (toliau – TLS). Tai buvo ypač reikšmingas LDK visuomenės pasiekimas, kuris pasirodė esąs gyvybingesnis ir už pačią valstybę¹. Pastaruoju metu vis dažniau pabrėžiama: XVIII a. civilinė TLS teisė dar gana gerai atitiko visuomenės poreikius, tačiau baudžiamosios teisės normos jau buvo gerokai pasenusios, o kodekse numatytų bausmių griežtumas netgi bandytas išnaudoti kitų valstybių propagandiniais tikslais². Stanislovo Augusto valdymo metais Abiejų Tautų Respublikoje buvo energingai imtasi kurti naują kodifikaciją, ji ypač rūpėjo Lenkijai, kuri neturėjo jokio naujoviško kodekso. Vis dėlto bet kokiems bandymams keisti Trečiąjį Lietuvos Statutą LDK bajorija nuožmiai priešinosi³. Ketverių metų Seime (1788–1792 m.) lietuvių bajorija buvo įkalbinta dalyvauti kuriant bendrą visai valstybei teisės kodeksą tik ją įtikinus, jog jo pagrindu bus pasirinktas TLS, nors iš tikrųjų, kaip atskleidė teisės istorikas Andžėjus B. Zakševskis, tai buvo tik apgaulė, niekas nesirengė remtis pasenusiomis jo normomis⁴.

Pastaruoju metu atsiranda vis daugiau darbų, kuriuose vienokiu ar kitokiu aspektu nagrinėjama LDK bajoriškų teismų veikla, bet teisės taikymo aspektas lieka mažai tirtas. Iš naujesnių darbų, skirtų TLS normų taikymui LDK teismuose, galima paminėti kelis. Mečislovas Jučas vienas pirmųjų bandė aiškintis, kokios TLS normos taikytos LDK teismuose (daugiausia civilinėse bylose)⁵. A. B. Zakševskis aptarė Statuto normas, reglamentavusias asmens gyvybės ir sveikatos apsaugą, ir pabandė apibendrinti tokių bylų praktiką kai kuriuose teismuose⁶. Įvairius baudžiamosios teisės normų taikymo

1 Apie Trečiojo Lietuvos Statuto galiojimą ir jo normų taikymą laikotarpiu po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų plačiausiai rašė Sławomir Godek, *III Statut Litewski w dobie porozbiorowej* (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2012).

2 Po pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo Rusijos administracija viešai skelbė apie „šlykščių kankinimų“ ir „visokių griežtų egzekucijų bei bausmių“ panaikinimą prisijungtose teritorijose, žr. Sławomir Godek, „O prawie i sądach w guberniach białoruskich w świetle aktów władz rosyjskich z 1772 roku“, *Zeszyty Prawnicze Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego* 10, 1 (2010): 181–182.

3 Jerzy Malec, „Walka szlachty litewskiej o zachowanie III Statutu w drugiej połowie XVIII wieku“, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 44, 1–2 (1992): 65–71.

4 Andrzej B. Zakrzewski, „Naiwność czy taktyka? Uzasadnienie prób unifikacji prawa litewskiego i koronnego XVI–XVIII wieku“, iš *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė. Straipsnių rinkinys*, Irena Valikonytė, Lirija Steponavičienė (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015), 75–83.

5 Мечислав Ючас, „Применение Статута 1588 г. в судебной практике XVII–XVIII веков“, iš *1529 metų Pirmasis Lietuvos Statutas (Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Pirmojo Statuto 450 metinėms pažymėti, medžiaga)* (Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybinė redakcinė taryba, 1982), 78–86.

6 Andrzej B. Zakrzewski, „Ochrona zdrowia i życia w prawie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku“, iš *Życie i zdrowie człowieka w tradycji i kulturze polskiej. Materiały konferencji „Proble-*

LDK pilies teismuose aspektus aiškino Gitana Zujienė, jos darbai apėmė laikotarpį iki XVII a. vidurio⁷. Smurtinius bajorų nusikaltimus XVIII a. Vilniaus paviete tyrinėjo Domininkas Burba, kuris taip pat palietė ir bausmių nusikalteliams taikymo aspektą⁸.

Tad šio straipsnio tikslas yra pabandyti nustatyti, kaip TLS įtvirtintos baudžiamosios teisės normos buvo taikomos LDK bajoriškų teismų praktikoje. Šiuo atveju mus labiausiai domina, ar iš tikrųjų TLS baudžiamosios teisės normos jau nebeatitiko XVIII a. antrosios pusės LDK visuomenės poreikių. Tokio plataus klausimo neįmanoma išnagrinėti viename straipsnyje, todėl praktiniais sumetimais tema buvo susiaurinta. Tyrimo objektu pasirinktas Trakų vaivadijos pilies teismas (toliau – Trakų pilies teismas) ir jo nagrinėtos bylos dėl nusikaltimų asmens gyvybei, sveikatai ir garbei⁹. Chronologiniai rėmai apima laikotarpį nuo pilies teismų veiklos atnaujinimo 1765 m. po paskutiniojo tarpuvaldžio iki pilies teismų panaikinimo 1792 m. Tikslui pasiekti keliami uždaviniai: 1) apibūdinti TLS įtvirtintą nusikaltimų asmens gyvybei, sveikatai ir garbei sampratą; 2) išanalizuoti Trakų pilies teismo nuosprendžius bylose dėl nusikaltimų asmens gyvybei, sveikatai ir garbei; 3) ištirti teisės normų taikymo tokiose bylose praktiką. Straipsnyje daugiausia remiamasi tradiciniu istorikų taikomu aprašomuoju analitiniu tyrimų metodu.

1. Nusikaltimai asmens gyvybei

Kaip savo metu pastebėjo Joanikijus Malinovskis, nužudymas buvo tas nusikaltimas, kuriam TLS skirta daugiausia dėmesio¹⁰. Nužudymu buvo laikomas žmogaus gyvybės atėmimas neatsižvelgiant į priemones, kuriomis jis įvykdytas. TLS skyrė tyčinį nužudymą nuo netyčinio, prie netyčinio priskirdamas neatsargų ir atsitiktinį

matyka życia i zdrowia w tradycji i kulturze polskiej, Warszawa, 16 października 2003, Wojciech Bołoz, Ewa Wolnicz-Pawłowska (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2004), 37–52. Jis taip pat atkreipė dėmesį į būtinybę atlikti teismų praktikos tyrimus, aiškinantis, kokiomis Seime priimtomis konstitucijomis buvo remiamasi, Andrzej Zakrzewski, „Statut w konstytucjach, konstytucje w Statucie, XVI–XVIII w.“, iš *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos. Straipsnių rinkinys*, Irena Valikonytė, Neringa Šlimienė (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017), 203–213.

7 Gitana Zujienė, „Mirties bausmė Žemaičių pilies teisme XVI–XVII a. I pusėje“, *Lituanistica* 61, 2 (2015): 115–127. Gitana Zujienė, „Lietuvos Statutų baudžiamosios teisės normų vykdymas pilies teismų praktikoje XVI amžiaus antroje pusėje – XVII amžiaus pirmoje pusėje“, iš *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos. Straipsnių rinkinys*, Irena Valikonytė, Neringa Šlimienė (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017), 279–289 (ten pat žr. nuorodas į platesnę istoriografiją).

8 Domininkas Burba, *Smurtiniai bajorų nusikaltimai ir bausmės XVIII amžiaus Vilniaus paviete* (Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2016).

9 Remiamasi Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA) fonde nr. 345 (Trakų pilies teismas) saugomomis bylomis (sprendimų, einamųjų reikalų ir sprendimų protokolų knygomis). Patogumo dėlei straipsnyje nuorodos į bylas pateikiamos remiantis Janio Sprogio parengto katalogo numeracija, *Inwentarz b. Wileńskiego Archiwum Centralnego. Część 1* (Wilno, 1929).

10 Иоанникий Малиновский, *Учение о преступлении по Литовскому Статуту* (Киев: типография Императорского университета св. Владимира, В. И. Завадзкого, 1894), 112.

nužudymą¹¹. Bausmė už tyčinį nužudymą susidėjo iš dviejų elementų: viešos bausmės (dažniausiai mirties) ir kompozicinės piniginės baudos, vadinamųjų galvapinigių, kurių dydis priklausė nuo aukos luominės priklausomybės. TLS gynė ne tik bajoro, bet ir nekilmingo asmens gyvybę: XII skyriaus 1 straipsnis numatė mirties bausmę bajorui, kuris nužudytų nekilmingąjį „dėl įžūlumo, apgirtimo ir be priezasties, tyčia“, bet šiuo atveju buvo reikalingos papildomos sąlygos – žudiko suėmimo nusikaltimo vietoje ir septynių jo kalnę pagrindžiančių liudytojų priesaikos (tarp jų turėjo būti bent du bajorai)¹². Daugeliu atvejų mirties bausmė turėjo būti paprasta, LDK vykdyta nuteistajam nukertant galvą kalaviju. Kvalifikuota mirties bausmės forma (tai galėjo būti maišo, ketvirčiavimo ir sodinimo ant kuolo bausmės) buvo numatyta arba už tam tikras nužudymo rūšis (sutuoktinio nužudymą, tėvažudystę, savo pono nužudymą), arba už tam tikrus jo įvykdymo būdus (klastingą nužudymą, nužudymą peiliu, durklu ir kitokiu „ne kovai skirtu ginklu“). LDK teisė tam tikrais atvejais numatė žudikui skirti vienų metų ir šešių savaičių trukmės žemutinio bokšto (jei jis būtų pripažintas psichiškai nesveiku) arba tokio pat laikotarpio aukštutinio bokšto kalėjimo bausmę (savo vaiką nužudžiusiems tėvams)¹³. Atsitiktiniai nužudymai užtraukdavo tik įpareigojimą sumokėti galvapinigių nužudytojo giminaičiams, jų dydis priklausė nuo aukos luominės priklausomybės. Visiškai jokios atsakomybės neužtraukė nužudymai būtiniosios ginties atveju, o kaip kraujo keršto reliktas išliko leidimas nebaudžiamai nužudyti nusikaltėlį, pagautą nusikaltimo vietoje, – bajoro dvaro užpuoliką, vagį, svetimautoją ar žmonos pagrobėją. Vėlesni įstatymai nužudymo nusikaltimą lietė tik epizodiškai: 1726 m. priimti įstatymai uždraudė sudarinėti taikos sutartis su žudikais, įpareigojo teismus nusikaltėlius gaudyti ir bausti pagal įstatymą, leido tokiose bylose būti kaltintoju bet kuriam bajorui¹⁴.

XVIII a. antroje pusėje Trakų pilies teismas nagrinėjo dvylika nužudymo bylų, bet net keturiais atvejais buvo nustatyta, jog kaltinamasis nesusijęs su nužudymu arba nėra aiškių kaltės įrodymų¹⁵. Iš jų dviem atvejais nepasitvirtinus kaltinimui buvo

11 Stasys Vansevičius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai-teisiniai institutai pagal 1529, 1566 ir 1588 m. Lietuvos Statutus* (Vilnius: Mintis, 1981), 95.

12 Čia ir toliau minint konkrečius TLS straipsnius remiamasi šiuo leidimu: *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego* (Wilno, 1744), 370–371. Šią nuostatą 1768 m. perėmė Lenkija, Bardach Juliusz, „Statuty Wielkiego Xięstwa Litewskiego – pomniki prawa doby Odrodzenia“, *Kwartalnik Historyczny* 4 (1974): 775.

13 Vadinamosios bokšto kalėjimo bausmės buvo pagrindinės bajorui taikyti numatytos laisvės atėmimo bausmės (išskirtinai bajoriškomis jas darė ir tai, jog nuteistasis teismo paskirtu metu turėjo pats atvykti į kalinimo vietą). Abiejų Tautų Respublikoje pagrindiniai objektai, atlikę kalėjimo funkciją, buvo pilių ir gynybinių sienų bokštai. Bokštas būdavo dalijamas į dvi dalis: apatinė dalis, dažniausiai išrausta žemėje, vadinama žemutiniu bokštu, o dalis virš jos – aukštutiniu bokštu. Žemutinėje dalyje buvo rūšys, požemis, kuriame nebuvo jokių patogumų, langų, durų, dūmtraukių. Nusikaltėliai čia turėjo būti nuleidžiami virvėmis pro angą grindyse. Aukštutiniame bokšte kalinimo sąlygos buvo daug geresnės, tai buvo paprasčiausios patalpos su langais ir kaminiais, kur buvo galima pakurti židinį.

14 *Volumina Legum* 6 (Petersburg: nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860): 238; 246–247.

15 1768 m. sausio 5 d. Semeliškių seniūnijoje buvusiame kelyje rasti nužudyti du Žasliuose gyvenę žydai pirkliai. Kurį laiką bandyta ieškoti kaltininkų, įtarti Šnipelių kaime gyvenę pusbroliai Motiejus ir And-

nubausti patys kaltintojai – teismas, pasirėmęs 1697 m. vadinamuoju Koekvacijos (teisių sulyginimo) įstatymu ir 1726 m. Seimo konstitucija, kaltintojams skyrė pusės metų kalėjimo žemutiniame bokšte bausmę ir didžiulę vieno tūkstančio kapų grašių (arba kitaip 2,5 tūkst. lenkiškų auksinų) baudą¹⁶ (palyginimui – galvapinigiai už nužudytą bajorą siekė 100 kapų grašių, arba kitaip 250 lenkiškų auksinų). Tokia bausmė 1774 m. buvo skirta Kazimierui Sakalauskui (*Kazimierz Sokółowski*) ir Jonui Putramentui (*Jan Putrament*), kurie bajorą Juozapą Daunoravičių (*Józef Downarowicz*) kaltino dėl Mykolo ir jo sūnaus Antano Bujanovskio (*Michał i Antoni Bujanowski*) mirties¹⁷. Panašiai 1785 m. Jonas ir jo sūnus Laurynas Gavenauskai (*Jan i Wawrzyniec Gawianowski*) nesėkmingai bandė įrodyti, jog Bogumila Rembeckytė (*Bogumila Rembecka*) nuvuodijo savo vyrą Martyną Gavenauską (*Marcin Gawianowski*). Teismas šiuo atveju pasirėmė TLS XI sk. 6 str., kuris aprašė vyro arba žmonos nužudymo situaciją: tokiais atvejais kaltę reikėjo įrodyti pateikiant blogo sugyvenimi santuokoje faktų ir tinkamus „nužudymo ženklus“, pvz., nuodus. Šie įrodymai dar turėjo būti pagrįsti kaltintojo ir keturių asmenų priesaika¹⁸. Šiuo atveju teismas konstatavo, jog kaltinimas buvo iškeltas praėjus šešioms mėnesiams nuo mirties, jis rėmėsi tik žmonių kalbomis ir Gavenausko vėmimo prieš mirtį faktais; tyrimas parodė, jog situoktiniai gyveno sutartinai, o vyras turėjo sveikatos sutrikimų ir dar vartojo alkoholį. Todėl pasirėmus minėtu straipsniu moteriai leista atlikti išteisinamąją priesaiką kartu su keturiais priesaikos pagalbininkais, o kriminalinių bausmių reikalavę kaltintojai buvo nubausti minėta žemutinio bokšto kalėjimo bausme ir pinigine bauda¹⁹.

Dar vienu atveju teismas konstatavo, jog nužudymas įvyko atsitiktinai. 1765 m. Melniko pastalininkis Ignotas Kučevskis (*Ignacy Kuczewski*) apkaltino bajorą Viktorą Hopeną (*Wiktory Hoppen*) dėl bajoraitės Rozalijos Danisevičiūtės (*Rozalia*

---

rius Alšauskai (*Maciej i Andrzej Olszewscy*). Šie net ir kankinami dėl nieko neprisipažino, todėl buvo išteisinti. 1768 m. gegužės 14 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F Senieji Aktai (toliau – SA), b. 5978, lap. 6–9. 1785 m. dėl Vilniaus miestiečio Simono Mejerkio (*Szymon Mejerek*) nužudymo buvo teisiamas bajoras Vilkmergės rotmistras Dizmas Aganauskas (*Dyzmus Oganowski*). Teismas konstatavo, jog Trakų vaivadijoje buvusioje karčemoje miestietį sutikęs Aganauskas pagrobė iš jo daiktus už padarytą žalą – pavogtą arklį, bet Mejerkio nežudė (šio kūnas taip ir nebuvo rastas, Aganauskas buvo nubaustas tik už grobimą), 1785 m. gegužės 14 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5997, lap. 12–24. Du likusieji atvejai aprašyti toliau tekste.

16 Koekvacijos įstatymas čia gynė bajoro garbę bei numatė bausti visus šmeižikiškai apkaltinusius ir kaltinimo neįrodžiusius asmenis pusės metų žemutinio bokšto kalėjimo bausme ir tūkstančio kapų grašių bauda, apie įstatymą žr. plačiau: Gintautas Sliesoriūnas, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos Karalystės teisių sulyginimo – *Coequatio iurium* – įstatymo priėmimas 1697 metais“, iš *Lietuvos istorijos institutas*, 1997), 325–337. 1726 m. Seimas šią nuostatą pakartotojo (nuo šiol ji grėsė ir tiems, kurie išsireikalavo priešininko asmeninio dalyvavimo teismo posėdžiuose, o vėliau neįrodė tokio reikalavimo pagrįstumo), *Volumina Legum* 6: 240.

17 1774 m. rugsėjo 10 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5978, lap. 175–176v.

18 *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, 323–324.

19 1785 m. rugsėjo 14 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5997, lap. 24–27v.

Danisewiczowa) nužudymo. Teismas nustatė, jog nužudytoji buvo Hopeno motinos tarnaitė, o nusikaltimas įvyko tada, kai ji pagrasino lovoje gulinčiam Viktorui dilgėlėmis. Norėdamas apsiginti ir pagąsdinti Hopenas griebėsi šautuvo manydamas, jog šis neužtaisytas, bet jam netyčia iššovus mergina buvo nužudyta vietoje. Žudikas susitarė su merginos tėvu ir sumokėjo jam galvapienius. Teismas nutarė, jog tokiais atvejais susitarimai su nužudytojo giminaičiais yra įstatymų draudžiami. Kaltinamasis buvo atleistas nuo bausmių pasirėmus TLS XI sk. 23 str.²⁰, tačiau Hopenas buvo įpareigotas atlikti priesaiką kartu su dviem bajorais (kaip ir buvo numatyta minėtame straipsnyje), jog nužudė „atsitiktinai, bet ne tyčia“²¹.

Kaip minėta, TLS beveik visais tyčinio nužudymo atvejais žudikui numatė mirties bausmę. Trakų pilies teismas ją pritaikė keturiuose nužudymo bylose.

1766 m. mirties bausmė ketvirčiuojant buvo skirta valstiečiui Kristupui Liškai (*Krzysztof Liszka*). Valstietis buvo kilęs iš Saltoniškių kaimo, bet iš jo pabėgo ir vertėsi įvairiais darbais. 1766 m. liepos mėnesį vyko uždarbiauti į Kauną, pakeliui sustojo Trakų vaivadijos Padalių kaime buvusioje karčemoje. Ten susipažino su Tarpupio seniūnijoje gyvenusiu valstiečiu Jonu Rajunskiu (*Jan Rajuński*), kuris keliavo namo iš Vilkmargės. Liška pasiprašė pavėžėjamas, bet netoli tenuvažiavus su Rajunskiu susiginčijo, iš nugaros smogė jam kirviu į galvą, o nukritusiam perrėžė gerklę. Nusikaltėlių sulaukė žydas karčemos laikytojas, kuris vijosi Lišką dėl to, jog šis išvyko pasiėmęs alkoholinių gėrimų, už kuriuos neatsiskaitė. Apklausiamas teisme vyras, be kita ko, prisipažino, jog jaunystėje kartu su kitu savo kaime gyvenusiu vyru kartą užpuolė ir nužudė keliu ėjusį žydą. Teismas, „vykdydamas teisingumą“ ir siekdamas, kad panašūs atsitikimai ateityje nebevyktų, nurodęs į TLS XI sk. 16 ir 17 str., įsakė žudiką ketvirčiuoti gyvą. Minėti straipsniai tokią bausmės formą numatė už nužudymą iš pasalos bei ne kovai skirtu ginklu. Taip pat laikantis Statuto nužudytojo žmonai buvo nurodyta atlikti apkaltinamąją priesaiką kartu su dviem priesaikos pagalbininkais²².

Paprasta mirties bausmė 1769 m. buvo skirta valstiečiui Juozapui Ciechanoveckiui (*Józef Ciechanowiecki*) už Žiežmarių valdoje gyvenusio valstiečio Mikalojaus Rudaminos (*Mikołaj Rudomina*) nužudymą. Kitas kaltinamasis Tomas Podlašukas (*Tomasz Podlaszuk*) bausmės išvengė nuo teismo persekiojimo pasislėpęs. Apklausiamų liudininkų versijos skyrėsi, bet teismas nustatė, jog 1768 m. spalio 2 d. prie Laukagalio kaimo kilo konfliktas tarp valstiečių, vykusių namo iš Paparčių, kur šie lankėsi iš pradžių mišiose, o vėliau ir karčemoje. Visi dalyviai buvo apgirtę, iš pradžių dėl pabaidyto arklio susibarė du valstiečiai, o į ginčą įsitraukus pro šalį vykusiam Ru-

20 TLS XI sk. 23 str. išvardijant penkias situacijas apibrėžta atsitiktinio gyvybės atėmimo samprata (apėmė tiek nužudymą, tiek mirtį nuo žaizdų): 1) jei nužudymas įvyktų šaudymo į žvėrį ar paukštį metu; 2) jei amatininkas statydamas namą arba mūrydamas neapdairiai paleistų medį arba plytą, o šie krisdami ką nors nužudytų; 3) jei kapojant malkas kirvis nutrūktų nuo kirvakočio ir ką nors mirtinai sužeistų; 4) jei pakirstas medis griūdamas ką nors užmuštų; 5) jei šaudant iš lanko arba muškietos į kepurę ir kitokį tikslą strėlė arba kulka nukryptų į šoną ir ką nors mirtinai sužeistų. *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, 336.

21 1765 m. gegužės 14 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 16–21v.

22 1766 m. rugpjūčio 9 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 142–143v.

daminais, šis buvo Ciechanoveckio ir Podlašuko sumuštas iš tvoros ištrauktais kuolais ir kartimis (mirė trečią dieną nuo sumušimo). Skirdamas mirties bausmę teismas pasirinko TLS XII sk. 2 str., kuris ją numatė taikyti už nužudymą, įvykdytą tarp „paprasčio luomo“ asmenų²³. Nors Statutas numatė, jog nusikaltimo bendrininkai atsako vienodai²⁴, tačiau Rudaminos nužudymo byloje mirties bausmė Ciechanoveckiui už bendrininkavimą skirta pasirinkus lenkišku 1588 m. įstatymu, kuris taip pat buvo įrašytas 1744 m. Statuto leidime po XI sk. 1 str. tekstu²⁵.

1774 m. rugsėjo 15 d. Trakų pilies teismas skyrė mirties bausmę valstiečiui Simonui Šimkauskui (*Szymon Szymkowski*), kuris nužudė Rusijos kariuomenės kazoką vardu Aleksandras. Valstietis buvo nedidelės karčemos laikytojas, nusikaltimo dieną šeimininkas joje girtavo su kazoku ir bajoru Kazimieru Strupeika (*Kazimierz Strupeyko*). Kazokui pasigyrus, kad moka gydyti žmones ir daug jų pagydė įvairiomis žolelėmis, bajoras pasiūlė vieno auksono atlygį už jo sergančių tėvų pagydymą. Abu susiruošė vykti pas bajoro tėvus, bet netoli tenuvažiavus kilo konfliktas ir girtas kazokas pradėjo talžyti bajorą botagu. Šis atėmęs botagą ėmė kazoką smaugti, o netrukus prisijungė ir valstietis, kuris perrėžė kazokui gerklę. Teismas nutarė, jog Šimkauskas įvykdė tyčinį nužudymą, ir TLS XI sk. 16 ir 17 str. bei 1726 m. įstatymas tokiais atvejais nurodo taikyti mirties bausmę. Jo kaltę priesaika pagrindžius trims asmenims Šimkauskas turėjo būti budelio nukirsdintas²⁶. Bajorui buvo inkriminuotas padėjimas ir jam skirta bausmė, TLS XI sk. 29 str. numatyta taikyti žudiko pagalbininkams, t. y. metai ir šešios savaitės kalėjimo žemutiniame bokšte.

Paskutinis mirties nuosprendis paskelbtas 1778 m. byloje dėl bajoro Juozapo Židanavičiaus (*Józef Żydanowicz*) nužudymo. Buvo nustatyta, jog 1772 m. liepos 6 d. Židanavičius atėmė jaučius, kuriais ginčo objektu buvusioje žemėje arė jo kaimynės Pranciškos Žalakienės (*Franciszka Żołłokowa*) pavaldiniai. Po kelių dienų vyras kartu su samdiniu ir vazniu varė gyvulius į Trakus, ketindamas juos pristatyti į teismą. Žalakienės prašymu jos sūnus surinko iš viso septynių bajorų ir dviejų valstiečių būrį, kuris ėmė vytis Židanavičių. Pavijus gyvuliai buvo atimti, o Židanavičius muštas net keliose vietose, iš pradžių kelyje, vėliau atvestas į karčėmą, galiausiai nugabentas į mišką. Kelis kartus jis bandė pabėgti tuo sukeldamas tik dar didesnę smurtautojų įniršį. Su vyru žiauriai susidorota: mušant kardu, kirviu ir lazdomis jam buvo laužomi ir trupinami kaulai, pjaunamas ir kertamas kūnas, pasityčiojant nukirsti keli pirštai pasakius, jog jais jis daugiau nerašys (matyt, skundų). Židanavičius nuo sužeidimų mirė praėjus kelioms valandoms nuo kankinimų. Bylos nagrinėjimo metu dalis budelių

23 *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, 371–372.

24 Vansevičius, *supra note*, 11: 85.

25 *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, 318. 1769 m. gegužės 10 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5978, lap. 36v–39. Plačiau apie diskusiją dėl Seimo konstitucijų galiojimo LDK ir jų santykio su TLS teise, žr.: Adolfas Šapoka, *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos. Jų valstybinių santykių bruožai* (Kaunas: [Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija], „Spindulio“ b-vės sp., 1938): 119–144.

26 1774 m. rugsėjo 15 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5978, lap. 180v–182v.

jau buvo mirę, vienas tapo dvasininku. Iš teisiamųjų vienas išskirtas kaip žudikas (Jurgis Radzevičius), dar trys (tarp jų pati Žalakiėnė) – kaip pagalbininkai. Teismas, vykdydamas teisingumą ir laikydamasis įstatymų bei siekdamas, kad tokie nusikalčiai neplistų ir neliktų nenubausti, skyrė Radzevičiui mirties bausmę nukirsdinant „remiantis Statutų teise, kuri yra artimiausia Dieviškiems įstatymams“ (konkretus straipsnis nenurodytas). Kadangi nusikaltimo metu vyko kankinimai, todėl nurodyta žudiko kūną po mirties ketvirčiuoti (teisė numatė tik gyvo asmens ketvirčiavimą). Trims asmenims skirtos žudiko pagalbininkams numatytos taikyti bausmės – vienu metu ir šešių savaičių kalėjimas žemutiniame bokšte²⁷. Vienintelis bajoriškos kilmės žudiko nuteisimas mirtimi XVIII a. antrosios pusės Trakų vaivadijoje atvejis nepasibaigė egzekucija – žinome, jog paskelbus nuosprendį nuteistasis išvyko nežinoma kryptimi (bylą nagrinėta nepritaikius jam suėmimo).

Nors nužudymo bylą Trakų pilies teisme XVIII a. antroje pusėje nagrinėta ne daug, tačiau gana aiški tendencija bajorams skirti švelnesnes bausmes, nei Statute numatyta. Teismas žudikų veiksmus kvalifikuodavo kaip bendrininkavimą arba rasdavo kitų lengvinančių aplinkybių. 1774 m. Trakų pilies teismui teko byla dėl dviejų kazokų nužudymo. Du kaltinamuosius, 22 ir 23 metų amžiaus bajorus iš Eišiškių parapijos Jokubą Butrimavičių (*Jakub Butrymowicz*) ir Ignotą Korkutį (*Ignacy Korkuć*), į teismą atgabeno Rusijos kariuomenės sargyba. Paaiškėjo, jog bajorai kartu su savo kaimynu ir bičiuliu (tuo metu jau mirusiu) Pranciškumi Monkevičiumi (*Franciszek Monkiewicz*) su kazokais susipažino karčemoje, kur drauge vartojo alkoholinius gėrimus, o vėliau visi kartu vyko į kitą karčemą Gegučiuose. Išvykus iš karčemos Monkevičius, priartėjęs prie kazokų arklių, ėmė greitai joti, o šių arkliai pasinešė iš paskos. Kazokai, supykę dėl to, jog šis veiksmas galėjo pakenkti jų akliū, kurie buvo valstybiniai (*konie asudarskie*), sveikatai, ėmė Monkevičių talžyti botagais. Bajorai užsistojo savo kaimyną, išsitraukė kardus, o pamatę, jog Monkevičius yra sužeistas į galvą, apimti pykčio kazokus užkapojo negyvai, jų kūnus nutempė į šalikelę. Teismas konstatavo, jog remiantis Statutu jie turėtų būti nubausti mirties bausme, tačiau numatė ir lengvinančias aplinkybes: esą konfliktą sukėlė kazokai, kurie ėmėsi botago, o vėliau sužeidė į galvą Monkevičių. Pasirėmus TLS XI sk. 29 str. kaltinamiesiems skirtos vienu metu ir šešių savaičių kalėjimo žemutiniame bokšte bausmės²⁸. Minėtas straipsnis skelbė, jog tais atvejais, kai bajoro nužudyme dalyvavo keli bajorai, tik vienam iš jų turėjo būti skiriama mirties bausmė, o likusieji turėjo būti baudžiami vienu metu ir šešių savaičių kalėjimo žemutiniame bokšte bausme (ši nuostata negaliojo, jei nužudymas įvykdytas bajoro namo užpuolimo arba plėšimo metu, tuomet mirties bausmė turėjo būti skiriama visiems bendrininkams)²⁹.

Sprendimą skirti švelnesnę bausmę Trakų pilies teismas XVIII a. antroje pusėje kelis kartus pagrindė nuoroda į nelietuviškus įstatymus. 1767 m. teismas sprendė

27 1778 m. kovo 21 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5927, lap. 98–117v.

28 1774 m. rugsėjo 15 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5978, lap. 180v–182v.

29 *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, 342–343.

kaltinimą dėl Adomo Nausučio (*Adam Nawsuć*) nužudymo. 1756 m. rugpjūčio 23 d. Trakuose vyko priešseiminis seimelis, kuriame Jonas Nausutis neleido neįvardytiems asmenims kandidatuoti siekiant užimti pasiuntinio į Seimą vietą. Dėl šio veiksmo jis susilaukė Andriaus Antanevičiaus (*Andrzej Antoniewicz*) ir Stepono Kareivos (*Stefan Koreywa*) žodinių priekaištų, grasinimų ir mėginimų susidoroti, kurie tęsėsi ir seimeliui pasibaigus. Žinodamas apie šiuos puldinėjimus Adomas Nausutis, ieškodamas savo sūnaus Jono, Trakų miesto turguje sutiko Steponą, Joną ir Kristupą Kareivas. Nausutis paklausė, kodėl persekiojamas jo sūnus, bet sulaukė tik Stepono Kareivos įžeidinėjimų ir puolimo kardu. Vyras bandė gintis, bet gavo smūgį į galvą, o nugriuvusį Jonas ir Kristupas Kareivos puolė talžyti plokščiaja kardo puse. Nuvežtas namo Nausutis tris savaites gydytas, bet mirė taip ir nepakilęs iš lovos. TLS numatė, jog tais atvejais, kai sužalotas asmuo mirė per 24 dienas nuo sužalojimo, kaltininkas turėjo būti teisiamas kaip žudikas³⁰. Bylos nagrinėjimo metu du kaltininkai jau buvo mirę, todėl iš jų palikuonių priteisti tik galvapieniai (100 kapų grašių)³¹. Konstatuota, jog Steponas Kareiva už nužudymą ir viešosios tvarkos sutrikdymą seimelio metu nuspėtinai „kriminalinės bausmės“, vis dėlto bausmė jam buvo skirta pasirėmus ne Statutu, bet Lenkijai skirtu 1550 m. įstatymu, kuris skelbė, jog „žmogžudys privalo kalėti žemutiniame bokšte vienus metus ir šešias savaites“. Tai buvo pagrindinė žudikams numatyta taikyti viešoji bausmė Lenkijoje³². Minėtas įstatymas Lietuvos teisėjams ir advokatams buvo žinomas iš tų TLS leidimų, kuriuose šalia Statuto normų pateiktos nuorodos į Seime priimtas konstitucijas ir lenkiškus įstatymus³³.

1780 m. rugpjūčio mėnesio pradžioje Minsko kamarininkas Antanas Mikalauskas (*Antoni Michałowski*) liepė pavaldiniams šienauti pievą prie Popo kalno (*pod Popową górą*) ir pats stebėjo darbus. Atvykęs kaimynas Kazimieras Andruskevičius (*Kazimierz Andruszkiewicz*) mėgino jam sutrukdyti, nes laikė pievą savo nuosavybe. Kilus ginčui Mikalauskas buvo pašautas, mėgintas gydyti, bet nuo sužeidimų mirė tų pačių metų rugsėjo mėnesį. Teismas nutarė, jog pievą nuo seno valdė Mikalauskas, o siekdamas nubausti Andruskevičių už nusikaltimą, „priešingą teisei ir prigimčiai“, pasirėmęs minėtu 1550 m. įstatymu skyrė jam metų ir šešių savaičių kalėjimo žemutiniame bokšte bausmę³⁴.

Išvardyti pavyzdžiai rodo, jog Statuto normos gana nuosekliai taikytos tais atvejais, kai žudikai būdavo nekilmingieji. Bajorų žudikų atveju paprastai stengtasi skirti švelnesnes bausmes, nei numatyta, įvairiais būdais tai pagrindžiant – tariamomis

30 Vansevičius, *supra note*, 11: 85.

31 1767 m. kovo 28 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 220–223v.

32 Adam Moniuszko, „Przestępstwa przeciw życiu i zdrowiu przed płockim sądem ziemskim pod koniec XVI stulecia“, iš *Spoleczeństwo staropolskie. Seria nowa 2. Spoleczeństwo a przestępczość* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009), 27.

33 1744 m. leidime šis įstatymas buvo įrašytas po TLS XI sk. 1 str. tekstu, *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, 318.

34 1785 m. gegužės 14 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5997, lap. 12–24.

lengvinančiomis aplinkybėmis arba net kitos valstybės įstatymais. TLS IV sk. 54 str. leido teismams esant teisės spragai remtis kitų krikščioniškų šalių įstatymais, bet minėtais atvejais nebuvo kalbos apie teisės trūkumus, o tik siekta sušvelninti bausmę. Tiesa, galvpinigiai būdavo priteisiami griežtai laikantis Statute nustatytų taksų. Pavyzdžiui: 1769 m. iš M. Rudaminos žudiko galvpinigiai priteisti pasirėmus TLS XII sk. 3 str. ir XI sk. 16 ir 17 str. – 25 kapos grašių³⁵. Tokia praktika vėlgi buvo nepalanki nekilmingiesiems: 1631 m. galvpinigiai už nekilmingąjį Lenkijoje buvo padidinti iki 100 grivinų, o 1638 m. šią nuostatą perėmė ir LDK – nuo šiol teismams buvo nurodyta priteisti iš žudikų būtent tokią pinigų sumą³⁶ (25 kapos grašių buvo lygios 62 auksinams ir 15 grašių, o 100 grivinų buvo lygios 160 auksinų).

2. Nusikaltimai asmens sveikatai ir garbei

TLS apibūdinti įvairūs kūno sužalojimai: suluošinimas, sumušimas ir žaizdų padarymas³⁷. Tokie veiksmai, kaip kankinimas, marinimas badu, barzdos ir plaukų rovimas, buvo laikomi kėsinimusi į asmens garbę, sveikatą ir laisvę. Daugiausia dėmesio kūno sužalojimams skirta TLS XI sk. 27 str. Ten pat detaliam apibrėžti ir atlygių (*nawiazka*) dydžiai, mokami už bajoro kūno sužalojimus.

Pirmiausia šiame straipsnyje apibrėžta atsakomybė už suluošinimą. Už tyčinį bajoro suluošinimą numatyta vadinamoji taliono bausmė arba kitaip čia galiojo lygaus atlygio principas: kaltininkas turėjo netekti tokio paties kūno organo, kurio neteko nukentėjęsysis (išvardyti rankos, kojos, nosies, ausies, lūpos, piršto nupjovimo arba nukirtimo, akies išmušimo ar išdūrimo atvejais), o už kaltę (*wina*) dar reikėjo sumokėti už netektą organą 50 kapų grašių baudą (tiesa, jeigu buvo netekta piršto, tuomet mokėti reikėjo mažiau – 20 kapų grašių)³⁸. Jei visi šie sužalojimai buvo įvykdyti ne tyčia, atsitiktinai arba susiginčijus, tuomet kaltininkas turėjo mokėti baudą ir atlikti kalėjimo bausmę.

Trakų pilies teismo medžiaga rodo, kad bajorų tarpusavio konfliktuose gana dažnai būdavo griebiamasi smurto, vis dėlto beveik nepasitaikė bylų dėl suluošinimo. Teismui teko vos kelios tokios bylos, bet nebuvo nė vieno tyčinio suluošinimo atvejo. Vienas iš tokių atvejų atsitiko 1760 m. Pylipiškių apylinkėje, kur kilus konfliktui tarp vietinės smulkios bajorijos keli asmenys buvo rimtai sužaloti. Labiausiai nukentėjo Mykolas Mašalas (*Michał Moszoł*), kuriam Jokūbas Židanavičius (*Jakub Żydanowicz*) kardu beveik visiškai nukirto kairę ranką (ją vėliau teko amputuoti). Kitas nukentėjęsysis – Tadas Žukas (*Tadeusz Żuk*) konflikto metu neteko piršto. Įdomu tai, jog abiem atvejais atlygiai už suluošinimą, teismui remiantis TLS XI sk. 27 str., buvo skir-

35 1769 m. gegužės 10 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5978, lap. 36v–39.

36 *Volumina Legum* 3: 326; 456.

37 Vansevičius, *supra note*, 11: 97.

38 Jeigu suluošinimas lėmė ne organų netekimą, bet tik laikiną jų nevaldymą, tuomet lygaus atlygio principas neturėjo būti taikomas, o tik mokama minėta 50 kapų grašių suma už sužeistą organą.

ti dvigubo dydžio (pirmu atveju priteista 100 kapų grašių, antru – 40 kapų grašių), nors baudos padvigubinimas minėtame straipsnyje numatytas tik moterų atžvilgiu. Beje, atskira viešoji bausmė už suluošinimą kaltininkams skirta nebuvo, jie buvo nu-
bausti kaip antpuolio dalyviai ir pagalbininkai – pasirėmus TLS XI sk. 1 str. jiems skirtos vienu metų ir šešių savaičių kalėjimo žemutiniame bokšte bausmės³⁹. Kitoje byloje bajorai Viktorijai Kušelevskai (*Wiktoria Kuszelewska*) teismas už išmuštą dantį priteisė 50 kapų grašių atlygį (atsitikimas įvyko per grumtynes, kai ginti savo žemės atvykusi moteris surišama įsikando virvę, kuria patraukus dantis buvo išrautas)⁴⁰.

Bausmės dydis priklausė nuo nusikaltėlio ir nukentėjusiojo luomo, lyties (už moters sumušimą ir sužalojimą buvo numatyta dvigubo dydžio bauda ir bausmė), žalos sveikatai dydžio, sužalojimo aplinkybių⁴¹. Už sužeidimus neturėjo būti baudžiama, jeigu jie buvo padaryti dvikovoje (TLS XI sk. 14 str.), nes dvikovas buvo draudžiamas. Nekilnojamojo turto savininkas turėjo teisę jėga ginti savo namus ir žemes nuo užpuoliko ir už tokioje situacijoje sukeltus sužalojimus taip pat neatsakė (TLS XI sk. 19 ir 20 str.). Bajoras neatsakė už sužalojimus, padarytus būtinosios ginties atveju (TLS XI sk. 24 str.), o jo tarnai – jeigu sužeidė nusikaltėlį, kuris priešinosi sulaikomas (TLS XI sk. 35 str.). Jeigu sužeidimas būdavo padaromas netyčia ar atsitiktinai, tuomet kaltininkas privalėjo nukentėjusiajam sumokėti tik atlygį. Visais kitais atvejais galiojo kompozicijos sistema: sankciją sudarė asmeninė (vieša) bausmė (dažniausiai kalėjimo) ir atlygis arba kitokia bauda (pvz., smurtinė).

Svarbiausia bendra taisyklė skelbė, jog už žaizdas, padarytas bajorams įprastu ginklu, turi būti skiriama viešoji kalėjimo bausmė (šešios savaitės aukštutiniame bokšte) ir 20 kapų grašių atlygis (XVIII a. antrojoje pusėje baudos skirtos kapomis grašių buvo perskaičiuojamos į auksinus santykiu 1 kapa grašių lygi 2,5 lenkiško auksino). Galima pateikti tokios bausmės skyrimo pavyzdį. Štai 1763 m. rugsėjo 4 d. Kazimieras Bžoska (*Kazimierz Brzozka*) užsipuolė Trakų mieste sutiktą Trakų kamarininką Kazimierą Paškevičių (*Kazimierz Paszkiewicz*), kardu sužeidė jam tris pirštus. Teismas, pasirėmęs TLS XI sk. 27 str., skyrė kaltininkui šešių savaičių kalėjimo aukštutiniame bokšte bausmę ir priteisė atlygį – po 20 kapų grašių už kiekvieną įkirstą pirštą (iš viso 60 kapų grašių, arba 150 lenkiškų auksinų)⁴².

Bausmė ir atlygis būdavo didesni, jei sužalojimai pasitaikydavo sunkesni: už kruviną žaizdą galvoje, jeigu sutrupinami kaulai, turėjo būti mokama 30, o už žaizdą veide – 40 kapų grašių; abiem atvejais dar privalu skirti viešą kalėjimo bausmę (12 savaičių žemutiniame bokšte). Jei sužalojus galvą nukentėjusysis neteko gebėjimo kalbėti, tuomet turėjo būti skiriama pusės metų žemutinio bokšto bausmė ir mokamas atlygis kaip už nužudymą – 100 kapų grašių. Griežtesnės bausmės grėisė už bajoro sužalojimą

39 1766 m. kovo 21 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F. SA, b. 5977, lap. 97–103v.

40 1765 m. gegužės 9 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 4v–7v.

41 Vansevičius, *supra note*, 11: 97.

42 1765 m. rugpjūčio 12 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 45–47.

klastingai, be ginčo, taip pat peiliu, durklu ar kitu neįprastu ginklu – tokiu atveju bajoras turėjo būti baudžiamas rankos nukirtimu (TLS XI sk. 16 ir 17 str.). Griežčiausiai vertintas sužalojimas antpuolio (t. y. bajoro valdos užpuolimo) metu – už tai buvo numatyta mirties bausmė užpuolikui, o jo bendrininkams skiriama kalėjimo žemutiniame bokšte bausmė (vienų metų ir šešių savaičių trukmės, TLS XI sk. 1 str.).

Statute numatytos bausmės tiek už žaizdų padarymą, tiek už bajoro mušimą. Sumušimas nebūtinai turėjo sukelti žaizdų, bet dažniausiai būdavo vertinamas kaip pasikėsinimas į asmens garbę. TLS XI sk. 27 str. numatyta, jog už skeltą antausį, plaukų ir barzdos rovimą turi būti skiriama trijų savaičių kalėjimo aukštutiniame bokšte bausmė ir dvylikos rublių grašių bauda (XVIII a. antrojoje pusėje baudos rubliais grašių buvo perskaičiuojamos į auksinus santykiu 1 rublis grašių lygus 10 lenkiškų auksinų). Minėtas baudos dydis rodo, jog šiuo atveju nukentėjusiam priklausė ne atlygis (kaip žaizdų padarymo atveju), bet smurtinė (*gwalt*). Griežtesnės sankcijos galiojo už smurtavimą tam tikrose erdvėse. TLS XI sk. 3 str. numatė, jog nesukėlęs žaizdos sudavimas kitam bajorui krikščionių bažnyčioje turi būti baudžiamas dvylikos savaičių kalėjimo aukštutiniame bokšte bausme ir dviguba smurtine bauda, t. y. 24 rublių grašių. Tokios pat trukmės kalėjimo bausmė ir pagal luomą mokamas atlygis turėjo būti skiriamas už sumušimą bajoro namuose (TLS XI sk. 42 str. buvo paminėti šeimininko ar kito namiškio, taip pat svečio sumušimo atvejai).

Kaip kėsinimasis į bajoro garbę buvo vertinamas bajoro mušimas jo luomą įžeidžiančiu įrankiu: lazda, blakštu, buože, botagu, rykštėmis. Už tokį mušimą ir įžeidimą buvo numatyta griežta asmeninė bausmė (dvylikos savaičių kalėjimas žemutiniame bokšte) ir 40 kapų grašių dydžio atlygis. Išpuoliai, kai bajoras išplakamas lazda ar botagu, dažniausiai būdavo susiję arba su ilgai trunkančiais konfliktais (ypač tarp kaimynų) ir siekiu pažeminti savo priešą, arba naudoti spontaniškai per kitus smurtinius veiksmus (pvz., per valdos užpuolimą). Pastaroji sankcija Trakų pilies teisme XVIII a. antrojoje pusėje taikyta daug kartų. Pavyzdžiui, Tomas Korfas (*Tomasz Korf*), padedamas Jono Virpšos (*Jan Wirpsza*), sumušė savo kaimyną Andrių Kaladzežinskį (*Andrzej Kołodzieżyński*) – pagavęs jį ariantį ginčijamoje žemėje mušė plokščiąja kardo puse ir lazdomis. Trakų pilies teismas skyrė bausmę už mušimą lazda – pasirėmęs TLS XI sk. 27 str. abiem skyrė dvylikos savaičių kalėjimą žemutiniame bokšte ir atlygį už „įžeidžiantį mušimą“ – 40 kapų grašių⁴³.

Bendrai paėmus teisminė praktika buvo gana įvairi. Viena dažniausių situacijų, kai būdavo smurtaujama, – vadinamasis antpuolis, ginkluotas smurtinis svetimų valdų užpuolimas⁴⁴. Tokiais atvejais teismas dažniausiai skirdavo bausmes už antpuolį – dvylikos savaičių kalėjimą aukštutiniame bokšte ir smurtinę (12 rublių grašių), o už

43 1766 m. kovo 12 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 87v–95. Žr. analogiškų nuosprendžių dėl mušimo lazda arba botagu: 1766 m. kovo 21 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 97–103; 1766 m. gegužės 7 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 113–117; 1766 m. gegužės 16 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 126–128v.

44 Burba, *supra note*, 8: 149.

mušimą skirdavo baudas (atlygius)⁴⁵. Tokia praktika kiek stebina: TLS XI sk. 1 str. numatė dvylikos savaičių kalėjimo bausmę ir smurtinę tais atvejais, kai antpuolio metu niekas nenukentėdavo fiziškai, t. y. nebuvo sužeidžiamas ar nužudomas. O sužeidimas per antpuolį drastiškai didino bausmę: kaltininkui tokiu atveju grėsė mirties bausmė, o jo pagalbininkams vienų metų ir šešių savaičių kalėjimo žemutiniame bokšte bausmė. Taigi Trakų pilies teismas aiškiai stengėsi taikyti švelnesnes sankcijas, nei numatyta Statute.

Per smurto proveržius neretai įvykdavo net kelios bausti numatytos veikos. Tokiais atvejais teismas paprastai skirdavo sankciją už vieną jų. Štai 1775 m. liepos 28 d. Juozapas Graževičius (*Józef Grażewicz*) barė savo kaimyną Martyną Šadzevičių (*Marcin Szadziwicz*) už tai, jog šis įleido savo arklus į jo rugiais užsėtą lauką. Pastarasis griebęs lazda smogė Graževičiui į galvą (šis apsipylė kraujais), mušė jį kumščiais ir keliais. Teismas konstatavo, jog toks akiplėšiškas ir „retai praktikuojamas“ nusikaltimas reikalauja tinkamo nubaudimo. Pasirėmęs TLS XI sk. 27 str. „už kruviną žaizdą galvoje“, o „ypač už mušimą lazda“ skyrė kaltininkui dvylikos savaičių kalėjimo žemutiniame bokšte bausmę ir priteisė 40 kapų grašių atlygį⁴⁶. Tokia bausmė ir bauda buvo numatyta tiek už kruviną žaizdą galvoje, tiek už mušimą lazda.

Tik ypač retais atvejais Trakų pilies teismas nusprendavo atskirai bausti už kiekvieną nusikaltimą. 1768 m. spalio 28 d. Pranciškus Josudavičius (*Franciszek Jassudowicz*) sulaukė keliu iš Žaslių vykstantį Juozapą Survilą, „be priežasties“ jį sumušė ir sukruvino. Šiuo atveju teismas kaltininką nutarė bausti tiek už smurtavimą (*gwałt popolity*) (už tai jam skirta šešių savaičių kalėjimo bausmė ir priteista 12 rublių grašių smurtinė), tiek už sukruvinimą (už tai skirtos trys savaitės kalėjimo ir 20 kapų grašių atlygis)⁴⁷.

TLS už antausio sudavimą numatė smurtinę, o už svečio sumušimą – atlygį pagal luomą, bet pasitaikė, kai teismas už sudavimą priteisdavo atlygį, o už smurtavimą prieš svečią – smurtinę. Antanas Lesniauskas (*Antoni Leśniewski*) 1764 m. pabaigoje į savo namus pasikvietė Prancišką Žalkauską (*Franciszek Żółkiewski*) ketindamas susitarti dėl tarpusavio finansinių nesutarimų, bet vėliau pradėjo svečią barti, galiausiai skėlė kelis antausius. Teismas jį nubaudė viešąja bausme, numatyta TLS XI sk. 42 str.

45 Tokių sprendimų pavyzdžiai: 1765 m. gegužės 9 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 4v–7v; 1766 m. kovo 12 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 87v–95. Atskirais atvejais būdavo apsieinama be atlygių. Štai vienoje byloje konstatuota, jog 1775 m. liepos 23 d. Antanas Turovičius (*Antoni Turowicz*) mušė kaimyną Joną Zeniavą (*Jan Zieniawa*) jo paties klojime (mušė plokščiąja kirvio puse, tampė už plaukų, mušimus liudijo ant kūno paliktos mėlynės). Teismas šiuo atveju pasirėmė TLS XI sk. 1 str. ir už įžengimą į svetimą klojimą bei bajoro sumušimą skyrė dvylikos savaičių kalėjimo aukštutiniame bokšte bausmę ir smurtinę (12 rublių grašių), 1777 m. kovo 25 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5978, lap. 270v–272v. Beje, tame pačiame sprendime analogiška bausme nubaustas ir pats Zeniava, kuris 1775 m. liepos 24 d. Turovičiaus namuose kardu kapojo sienas, balkius, krosnį, bet vis dėlto nieko nesužeidė ir nesumušė.

46 1779 m. kovo 18 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5927, lap. 351–354v.

47 1768 m. gegužės 20 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5978, lap. 13–15v.

(dvylika savaičių kalėjimo aukštutiniame bokšte už smurtavimą prieš savo svečią) ir 12 rublių grašių bauda⁴⁸. O bausmė Antanui Chodikinui (*Antoni Chodykin*), kuris Puntos vieškelėje sudavė kelis antausius Ignotui Paprockiui (*Ignacy Paprocki*), pasirėmus TLS XI sk. 27 str., buvo trys savaitės kalėjimo ir 20 kapų grašių atlygis⁴⁹.

Pasitaikė atvejų, kai teismas smurtautojui skirdavo tik viešąją bausmę, bet nepriteisdavo nei atlygio, nei smurtinės. 1759 m. vasario 22 d. vyko konfliktavusių kaimynų dvikova – kartais kovojo Tadas Mackevičius (*Tadeusz Mackiewicz*) ir Juozapas Kudrevičius (*Józef Kudrewicz*). Vėliau Kudrevičius ir jo sūnūs buvo užpulti Mackevičiaus bičiulių. Keturiems asmenims, kurie vijosi Kudrevičius, juos mušė plokščiaja kardo puse ir sukapojo drabužius, skirtos trijų savaičių kalėjimo aukštutiniame bokšte bausmės⁵⁰. Tokios pat bausmės vėliau sulaukė bajoras Dominykas Survilas (*Dominik Surwiłło*). Teismas konstatavo, jog jis Žasliuose atvykęs į namą, kuriam buvo apsisotojęs Juozapas Stravinskas (*Józef Strawiński*), be suteiktos progos pirmas sudavė jam ranka į veidą, vėliau suėmęs už krūtinės išsivedė į priemenę bei bandė kirsti kardu, bet to padaryti neleido kiti žmonės⁵¹. Abiem atvejais jokios piniginės baudos skirtos nebuvo.

Prie išskirtinių reikia priskirti atvejus, kai viešoji bausmė už sužalojimą būtų skiriama remiantis ne Statutu, o viena iš Seimo konstitucijų. 1780 m. rugpjūčio 22 d. Trakuose vyko priešseiminis seimelis, į miestą suvažiavo bajorai. Liudvikas Nekrašas (*Ludwik Niekrasz*) nutarė pasinaudoti proga susidoroti su asmeniu, su kuriuo konfliktavo, – Antanu Žalambausku (*Antoni Żołombowski*). Vakarop sutikęs jį išeinantį iš Trakų pakamario Stepono Riomerio dvarelis apsimetė draugu, pabučiavo ir paėmęs už rankos nusivedė toliau, dominikonų bažnyčios link. Čia iš pradžių smogė Žalambauskui kumščiu į veidą, o vėliau įsikarščiaavęs ėmė kapoti kardu, sukeldamas daugybę sužeidimų. Didesnių žaizdų suskaičiuota keturiolika (iš jų trys galvoje), sukapotasis trylika savaičių nepakilo iš lovos kęsdamas didžiulius skausmus. Teismas nutarė, jog Nekrašas pažeidė įstatymus ir viešąjį saugumą, o jo veiksmai sukėlė visuomenės pasipiktinimą. Viešoji bausmė jam skirta pasirėmus 1764 m. įstatymu⁵², kuris apibrėžė bausmes už viešosios tvarkos sutrikdymą susirinkimų metu – dvylika savaičių kalėjimo žemutiniame bokšte (tokia bausmė ten buvo numatyta už šaukimą į dvikovą, smurtavimą ir kardo ištraukimą seimelio metu)⁵³. Įdomu tai, jog už visas keturiolika žaizdų buvo paskaičiuota vienoda atlygio suma (20 kapų grašių, o iš viso 280 kapų grašių, arba kitaip 700 lenkiškų auksinų, – rekordinė atlygio suma XVIII a. antrosios pusės Trakų pilies teismo praktikoje).

48 1765 m. gegužės 23 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 30v–35.

49 1768 m. gegužės 21 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5978, lap. 16v–21.

50 1766 m. gegužės 7 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 113–117.

51 1767 m. kovo 20 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 211–211v.

52 *Volumina Legum* 7: 170–172.

53 1781 m. gegužės 17 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5927, lap. 1094–1097v.

TLS (XI sk. 27 str.) buvo įtvirtintas principas, jog už bajorių moterų sužalojimą skiriama dvigubo dydžio bausmė ir atlygis. Daugybė pavyzdžių rodo, jog šios nuostatos Trakų pilies teismas XVIII a. antrojoje pusėje iš esmės laikėsi. Pavyzdžiui, 1766 m. Tadas Mackevičius už Vladislavo Mackevičiaus žmonos mušimą (paminėta, jog sudavė moteriai į sprandą, ją tampė ir stumdė) sulaukė dvigubos XI sk. 27 str. numatytos bausmės: šešių savaičių kalėjimo aukštutiniame bokšte ir 24 rublių grašių baudos (smurtinės)⁵⁴. Kita vertus, pasitaikė sprendimų, kai dvigubo dydžio būdavo arba asmeninė bausmė, arba piniginė bauda. Štai 1759 m. vasario 21 d. tas pats bajoras Tadas Mackevičius konflikto metu kaimynei Agotai Kudrevičienei smogė kuolu į galvą, nuo smūgio moteris apsipylė krauju, dėl smūgio jėgos net įlinko kaukolė. Teismas iš vyro priteisė dvigubo dydžio atlygį (80 kapų grašių), tačiau skyrė įprastos trukmės kalėjimo žemutiniame bokšte bausmę (dvylika savaičių)⁵⁵. Kitokių sprendimų teismas priėmė 1789 m.: Ilcevičienei (*Ilcewiczowa*), kuri, pasikvietusi kaimynę į namus, su ja ginčijosi dėl grobimų, o vėliau sudavė antausį, teismas skyrė dvigubo dydžio kalėjimo bausmę (šešios savaitės aukštutiniame bokšte), bet tik paprastą smurtinę (12 rublių grašių)⁵⁶.

Bajorų atsakomybė už nekilmingojo mušimą ar sužeidimą TLS suformuluota gana fragmentiškai. Tiesa, TLS XII sk. 3–7 str. išvardyti atlygiai už nekilmingojo sužeidimą, kurie priklausomai nuo nukentėjusiojo statuso, užsiėmimo, gyvenamosios vietos (magdeburginis miestas, miestelis) svyravo nuo 50 grašių iki 6 rublių grašių (taigi maksimaliai galėjo siekti 60 auksinų). Asmeninė bausmė bajorui už nekilmingojo asmens sumušimą ar sužeidimą apskritai nebuvo numatyta. TLS XI sk. 16 ir 17 str., kuriuose kalbama apie griežtas bausmes už klastingą sužalojimą arba žaidžų padarymą peiliu, durklu ar kitu neįprastu ginklu, tenumatyta, jog tokiu būdu sužeistam nekilmingajam bajoras turėjo sumokėti didesnę atlygį – kaip už nužudymą. Taip pasireiškė nekilmingųjų beteisiškumas, jie laikyti kilmingųjų nuosavybės dalimi. Tiesa, Trakų pilies teismo praktikoje XVIII a. antrojoje pusėje vis dėlto pasitaikė vienas atvejis, kai bajorai sulaukė asmeninės bausmės už nekilmingo luomo asmenų sumušimą. 1765 m. kovo 11 d. Trakų žemės teismo teisėjo Stepono Riomerio jurisdikijoje Trakuose gyvenę miestiečiai situoktiniai Mykolas ir Kotryna Gutauskai (*Michał i Katarzyna Gutowscy*) lankėsi karčemoje pavadintoje „Kalėdinės giesmės“ (*Kołędy*). Ten su jais pradėjo konfliktuoti Trakų klebono jurisdikijoje apsigyvenę asmenys. Gutauskai buvo mušami, spardomi ir kandžiojami, jiems buvo skelti antausiai, galiausiai jie gelbėjosi pabėgdami iš karčemos. Teismas, siekdamas pažaboti tokius nusi kaltimus, dviem asmenims (vyriui ir moteriai), kurie paaiškėjo esantys bajorų kilmės,

54 1766 m. gegužės 7 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 113–117. Tokios pat bausmės 1779 m. susilaukė Jurgis Šadzevičius (*Jerzy Szadzewicz*), kuris 1777 m. kovo mėnesį svečiuodamasis pas kitą bajorą, apgirtęs užpuolė ten buvusią panelę Kotryną Graževičiūtę (*Katarzyna Grażewiczówna*), smogė jai kumščiu į veidą, griebęs tampė už plaukų, nuplėšęs skarą sviedė jai į veidą, galiausiai sviedė į moterį stalą, 1779 m. kovo 18 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5927, lap. 351–354v.

55 1766 m. gegužės 7 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 113–117.

56 1789 m. kovo 31 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5997, lap. 61–63.

skyrė vienos savaitės kalėjimo aukštutiniame bokšte bausmę, iš jų buvo priteistas 3 rublių grašių atlygis už vyro mušimą ir 6 rublių grašių atlygis už moters sumušimą (trečiąjį asmenį, kuris buvo nekilmingas, nurodyta išplakti suduodant 50 kirčių)⁵⁷. Akivaizdu, jog viešąją bausmę bajorams teismas šiuo atveju skyrė savo nuožiūra, nes tokios Statutas nenumatė. Neaišku, kas tokį sprendimą nulėmė (galbūt Riomerio įtaka Trakų vaivadijoje), bet, kita vertus, tai buvo išskirtinis atvejis teisminėje Trakų pilies teismo praktikoje.

LDK teismų praktika rodo, jog nekilmingieji dažniausiai nukentėdavo fiziškai per vadinamuosius antpuolius, kurie buvo susiję su bajorų tarpusavio ginčiais dėl žemių ir jų ribų. Konfliktai paprastai vykdavo arimuose, šienaujamose pievose, miškuose, prie vandens telkinių, t. y. visur, kur buvo galima gauti didesnę ar mažesnę naudą. Tokiose situacijose nukentėję (sumušti ar sužeisti) valstiečiai tik retais atvejais gaudavo atlygį. Paprastai smurtautojams būdavo skiriamos bausmės, įtvirtintos TLS XI sk. 1 str., kurios buvo numatytos taikyti už antpuolį. Štai 1770 m. rugsėjo 13 d. Trakų pilies teismas nutarė, jog Jonas Adomavičius (*Jan Adamowicz*) užpuolė Mykolo Galijausko (*Michał Golejewski*) pievoje buvusius valstiečius, juos išplakė botagu. Už tai jis buvo nubaustas dvylikos savaičių kalėjimo aukštutinio bokšto bausme ir 12 rublių grašių bauda (smurtine)⁵⁸. Atlygis už nekilmingojo sumušimą tokiose situacijose būdavo priteisiamas tik retais atvejais. Pavyzdžiui, teismas nustatė, jog 1764 m. gegužės 26 d. Jokūbas Gatauskas (*Jakub Hatowski*) svetimoje valdoje užpuolė žagarus rinkusią valstietę Ievą Pilecką (*Ewa Pilecka*), kelis kartus sudavė jai lazda į galvą, suėmė ir nugabeno į savo valdą, kur kelias dienas privačiai kalino. Teismas jam skyrė bausmes, numatytas už antpuolį (dvylika savaičių kalėjimo aukštutiniame bokšte ir smurtinę), ir priteisė dvigubo dydžio atlygį – 4 kapas grašių (10 auksinų)⁵⁹. Sulaukti atlygio nekilmingieji galėjo tikėtis situacijose, kurios nebuvo susijusios su antpuoliu, bet tokios teismų praktikoje pasitaikė rečiau. Pavyzdžiui, 1781 m. teismas konstatavo, jog Vilniaus vyskupui Ignotui Masalskiui priklausiusios Padalių valdos Trakų vaivadijoje valdytojas Antanas Juščackis (*Antoni Juszcacki*) vietos karčemoje smurtavo prieš Paparčių dominikonų pavaldinį, miškininką vardu Juozapas – be priežasties smogė jam į veidą, išsivedęs iš karčemos mušė ir stumdė (Padalių ir Laukagalio valdos ribojosi, jų valdytojai nuolat tarpusavyje bylinėjosi dėl ribų ir abipusių puldinėjimų). Pasirėmus TLS XII sk. 4 str. nukentėjusiajam buvo priteistas 3 rublių grašių atlygis⁶⁰.

57 1766 m. gegužės 10 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 117v–119v.

58 LVIA. F SA, b. 5926, lap. 64–65. Analogiškai bausti ir kiti bajorai, smurtavę prieš svetimus pavaldinius: 1765 m. gegužės 14 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 16–21v; 1768 m. gegužės 21 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5978, lap. 16v–21; 1769 m. rugsėjo 14 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5978, lap. 49–50v; 1777 m. kovo 24 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5978, lap. 266–270.

59 1766 m. gruodžio 10 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 167v–172v.

60 1781 m. kovo 17 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5927, lap. 864–873v.

Statute nedaug vietos skirta aptarti atvejams, kai sumušimo ar sužeidimo kaltininkas ir auka priklausė skirtingiems luomams. Bendras principas buvo įsakmus draudimas nekilmingiesiems kelti ranką prieš bajorą. Už jo pažeidimą numatyta bausti ypač griežtai. Jeigu nekilmingasis sumušdavo arba sužeisdavo bajorą, jis turėjo būti baudžiamas rankos nukirtimu (TLS XI sk. 39 ir 49 str.). Išimtis čia buvo padaryta tik miestiečiui, užimančiam burmistro pareigas, šis turėjo sumokėti atlygį. Kitais atvejais (bajoro suluošinimas, sužeidimas klastingai, žaizdų padarymas peiliu ar kitu neįprastu ginklu) nekilmingajam buvo numatyta taikyti mirties bausmę (TLS XI sk. 9, 16, 17 ir 39 str.). TLS XI sk. 1 str. skelbė, jog tarnai nėra laikomi nusikaltimo bendrininkais, jie tėra nusikaltimo įrankis. Vis dėlto pasitaikė atvejų, kai teismas nubausdavo nekilmingąjį, kuris pono paliepimu mušdavo kitą bajorą. Štai 1772 m. liepos 6 d. įvyko aukščiau aprašytas atvejis, kai buvo mirtinai sumuštas Juozapas Židanavičius. Pastarajam, ponui įsakius, kelis kartus smogė valstietis Laurynas Lopata (*Wawrzyniec Łopata*). Teismas konstatavo, jog šis veikė palieptas, bet, kita vertus, esą galėjo šio veiksmo išvengti. „Už nusikaltimą ir savivaliavimą“ buvo nurodyta valstietį išplakti Trakų miesto turguje prie gėdos stulpo suduodant 200 kirčių⁶¹. Vargu ar valstietis turėjo realią galimybę pasipriešinti savo ponams, greičiausiai tokiu būdu pasireiškė bajorų siekis bet kokiais būdais atgrasyti nekilminguosius nuo rankos prieš juos kėlimo ir įtvirtinti bausmės neišvengiamumo tokiuose nusikaltimuose principą.

Taip pat ir kitais atvejais už mėginimą smurtauti prieš bajorus nekilmingieji teismo būdavo baudžiami ne Statute numatyta rankos nukirtimo bausme, o paskiriant plakimą. Pavyzdžiui: 1754 m. rugsėjo 4 d. bajorai Povilas ir Andrius Kaladžežinskiai sulaukė į jų grikius įžengusių valstiečių Jono ir Zacharo Rusokų (*Jan i Zachar Rusakowie*) arklius bei vedėsi juos ketindami pristatyti į teismą kaip įrodymą. Juos pasiviję valstiečiai puolė bajorus kartimis ir ienomis, bet arklių atimti nesugebėjo. Už „tokį valstiečių akiplėšišumą ir neramumą“ teismas nurodė abu išplakti suduodant po 100 kirčių⁶². Nekilmingieji neturėjo teisės priešintis jėga net ir neteisėtiems kilmingųjų veiksams. Tai rodo 1766 m. Trakų pilies teisme nagrinėta byla tarp Mykolo Tanskio (*Michał Tański*) ir Pažaislio vienuolyno kamaldulių. Byloje minėta, jog 1766 m. kovo 6 d. Pažaislio kamaldulių prokuratorius vardu Mozė (*Mojżesz*) atvyko į Tanskio valstiečio Kazimiero Pšigodzkio (*Kazimierz Przygodzki*) namą norėdamas jėga pasiimti iš Pažaislio pabėgusio valstiečio gyvulius. Šeimininkei priešinantis prokuratorius supykęs mušė moterį lazda ir tampė už plaukų. Teismas nutarė nubauti ne dvasininką (asmeninių bausmių pasaulietiniai teismai jiems skirti negalėjo), o moterį, kuri „nepaisydama dvasininko luomo“ mėgino į smurtą atsakyti tuo pačiu. Už tokią jos „drąsą ir narsą“ teismas nurodė ją išplakti suduodant 15 kirčių⁶³.

61 1778 m. kovo 21 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5927, lap. 98–117v.

62 Bausmė turėjo būti įvykdyta Kaladžežinskių ir valstiečių pono akivaizdoje Palomenės valdoje. Iš valstiečių pono Kaladžežinskiams dar buvo priteistas 80 kapų grašių atlygis, 1766 m. kovo 12 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 87v–95.

63 1766 m. rugpjūčio 28 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 158–161v.

Bajorams skirtos taikyti asmeninės bausmės tik ypač retais atvejais būdavo skiriamos nekilmingiesiems⁶⁴. Todėl verta paminėti tokį atvejį iš Trakų pilies teismo praktikos. 1776 m. sausio 6 d. Simno miestelio karčemoje vietos burmistras Antanas Rožickis (*Antoni Różycki*) „be deramos priežasties, vien dėl savo išžulumo“ smogė į veidą ir mušė bajorą Juozapą Pobedzinskį (*Józef Pobiedziński*), kuris rinko mokesčius valdoje (Simno seniūnija tuo metu buvo išnuomota Elenai Konarskienei, Pobedzinskis buvo jos paskirtas valdytojas, ten pat byloje nurodyta, jog jis daug kartų savivaliaivo, elgėsi agresyviai su valstiečiais ir karčemos laikytojais žydais, reikalavo neteisėtų mokesčių ir duoklių). Atsižvelgus į tai, jog miestelėnas tuo metu užėmė burmistro pareigas, jam skirta tokia bausmė, kokia TLS XI sk. 27 str. buvo numatyta bajorui – 3 savaitės kalėjimo aukštutiniame bokšte ir smurtinė (12 rublių grašių)⁶⁵. Bausmės skyrimo metu Rožickis jau jokių pareigų neužėmė, todėl keistai turėjo atrodyti situacija, kai miestelėnas atliko bajorišką bausmę.

Statutas neskyrė vietos reglamentuoti atvejams, kai nusikaltimo asmens sveikatai kaltininkas ir auka buvo nebajorai. Kaip rodo praktika, tokie kaltinimai retai tepasiekdavo teismą, o ir teismas kaltininkams taikydavo skirtingą atsakomybę. Galima paminėti dvi situacijas. 1766 m. balandžio 23 d. kilo konfliktas tarp dviejų ponų pavaldinių. Rykantų valdos valstiečiai (Trakų dominikonų pavaldiniai) vietos karčemoje ėmė provokuoti Krosnos seniūnijoje gyvenusius valstiečius. Puldinėjami Krosnos pavaldiniai turėjo bėgti iš karčemos, bet buvo mušami ir lauke, apmėtyti rąstgaliais ir akmenimis. Teismas nutarė kaltininkus nubausti tiek kūno bausme (juos išplakant), tiek pinigine bauda (priteisė atlygį už sužalojimus). Keturiems kaltesniems valstiečiams buvo paskirta po 150 kirčių, dar penkiems valstiečiams – po 50 kirčių. Karčemos laikytojo žmonai, kuri nešiojo ir padavinėjo akmenis mėtyti į žmones, buvo skirta 20 kirčių (valstiečiai turėjo būti plakami Trakų miesto turguje prie gėdos stulpo). Atlygiai priteisti remiantis TLS XII sk. 5 str. – keturiems valstiečiams po 3 rublius grašių (30 auksinų), moteriai – dvigubai tiek, t. y. 6 rubliai grašių. Dar dviem „būdžiauninkams“ atlygiai priteisti pagal TLS XII sk. 3 str. – po 2 kapas grašių⁶⁶.

Kitas teismo nagrinėtas smurto aktas įvyko 1781 m. liepos mėnesį: tuomet du Trakų miestiečiai smurtavo Trakų benediktinų žemėje prieš du dvasininkų pavaldinius (mušė juos plokščiąja kardo puse ir vėzdu), o kiek vėliau Trakų magdeburgijos raštininkas Antanas Belogurskis (*Antoni Białogurski*) mušė kardu karčemoje sutiktą bernardinų pavaldinį vardu Grigorijus bei šaudė iš pistoleto pridėjęs jį prie pastarojo ausies. Teismas tris kaltinamuosius nubaudė už tokią savivalę skirdamas visiems dvylikos savaičių kalėjimo bausmę (ji turėjo būti atliekama miestiečių kalėjime) ir

64 Plg., Adam Stankevič, „Viešųjų bausmių taikymas Kauno pilies teisme XVIII a. antrojoje pusėje ir jų vykdymas“, *XVIII amžiaus studijos* 6 (*Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Personalijos. Idėjos. Refleksijos*), Ramunė Šmigelskytė-Stukienė (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020), 218.

65 1779 m. kovo 27 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5927, lap. 373–388v.

66 1766 m. gegužės 24 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5977, lap. 131–136v.

priteisdamas iš jų smurtinę (12 rublių grašių)⁶⁷. Taigi šiuo atveju taikytos sankcijos, numatytos už antpuolį.

Pateikti pavyzdžiai rodo, jog skirdamas bausmes bylose dėl suluošinimo, sužeidimo ir sumušimo Trakų pilies teismas XVIII a. antrojoje pusėje savo nuosprendžius beveik visada grindė vien tik nuorodomis į konkrečius TLS straipsnius (pasitaikė tik vienas atvejis, kai tokioje byloje buvo pasiremta Seimo konstitucija). Vis dėlto teisminė praktika buvo gana įvairi – už analogiškas veikas nusikaltusieji galėjo tikėtis nevienodų bausmių. Iš esmės pastebima tendencija beveik visais atvejais bausti už smurtavimą (ypač prieš bajorą), bet ne visada buvo griežtai laikomasi įstatymų raidės. To priežastys galėjo būti skirtingos. Nusikaltimų asmens sveikatai ir garbei klausimas TLS buvo sureguliuotas gana kazuistiškai, todėl teismui ne visada būdavo lengva nustatyti, kokį straipsnį reikėtų pritaikyti konkrečiu atveju. Tačiau greičiausiai gana laisvas kai kurių teisės normų taikymas buvo susijęs su kita priežastimi – tai vyraujanti nuostata bajorams skirti švelnesnes bausmes, nei numatyta įstatymuose.

Išvados

1. Tyrimas atskleidė, jog XVIII a. antrojoje pusėje Trakų vaivadijos pilies teismas daugeliu atvejų savo nuosprendžius bylose dėl nusikaltimų asmens gyvybei, sveikatai ir garbei grindė nuorodomis į konkrečius Trečiojo Lietuvos Statuto straipsnius. Pasitaikė tik pavieniai atvejai, kai nuosprendžiuose būdavo remiamasi Seime priimtais įstatymais (nusikaltimų asmens sveikatai ir garbei bylose toks atvejis apskritai buvo tik vienas).
2. Nepaisant Trakų pilies teismo nuosprendžiuose randamų nuorodų į Trečiojo Lietuvos Statuto straipsnius, šie ne visada taikyti taip, kaip numatyta įstatymų leidėjo. Nužudymų bylose įstatymų raidės gana nuosekliai laikytasi tais atvejais, kai kaltinamaisiais būdavo nekilmingo luomo asmenys. Bajoriškos kilmės žudikų atvejais teismas beveik visada skyrė švelnesnes bausmes, nei numatyta įstatyme. Jų skyrimas būdavo argumentuojamas tariamomis lengvinančiomis aplinkybėmis arba 1550 m. Lenkijos įstatymu (nutylint jo nesuderinamumą su Trečiojo Lietuvos Statuto normomis).
3. Nusikaltimų asmens sveikatai ir garbei bylose teisminė praktika buvo gana įvairi – kaltinamieji analogiškais veikomis galėjo tikėtis nevienodų bausmių ir baudų. Tokiose bylose aiškiai pastebimas teismo siekimas beveik visais atvejais nubausti už smurtinius veiksmus (ypač nukreiptus prieš bajoriškos kilmės asmenį), tačiau skiriamos bausmės ne visada griežtai atitiko Trečiajame Lietuvos Statute numatytą tvarką. Tai galėjo lemti įvairios priežastys, taip pat ir teisėjų pokyčiai bei gana painus šio klausimo sureguliuavimas teisės kodekse. Nuosekliausiai TLS nuostatų laikytasi priteisiant įvairias baudas: galvpinigius, atlygį ar smurtinę.

67 1782 m. rugsėjo 27 d. Trakų pilies teismo nuosprendis, LVIA. F SA, b. 5996, lap. 106–112.

4. Į klausimą, ar XVIII a. antrojoje pusėje TLS baudžiamosios teisės normos atitiko LDK bajoriškos visuomenės poreikius, sunku atsakyti vienareikšmiškai. Aišku viena – Trakų pilies teismas tuo metu nagrinėtose baudžiamosiose bylose daugiausia rėmėsi būtent šiuo teisės kodeksu ir taikė jame numatytas bausmes. Greičiausiai didesnė problema buvo ne baudžiamosios teisės normų archajiškumas (kuris neabejotinai egzistavo), o valstybės nesugebėjimas užtikrinti, kad teismo priimti nuosprendžiai būtų įvykdomi.

THE APPLICATION OF CRIMINAL LAW NORMS IN TRAKAI CASTLE COURT (SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY)

Adam Stankevič

The Lithuanian Institute of History, Lithuania

Abstract. *This article explores legal cases considered in the Trakai Castle Court in the second half of the eighteenth century that dealt with crimes against life, health and the honour of a person. Various opinions expressed in the historiography assert that during this period the strict norms of criminal law recorded in the Third Statute of Lithuania (adopted in 1558) were no longer meeting the needs of the nobility. Little research has been conducted on noble court practices as institutions that administered justice at this time. The article explores the laws on which this court based its verdicts handed down on criminals and asserts that in the vast majority of cases dealing with crimes against life, health and honour of a person, the Trakai Castle Court based its verdicts on the specific articles of the Third Statute of Lithuania. Notwithstanding, the latter were not always delivered in the way as provided for by the legal code. Indeed, the letter of the law was more strictly adhered to in cases of accused commoners, whereas the defendants of noble origin were treated more leniently by the court and received less severe punishments than those provided for by the laws.*

Keywords: *the Third Statute of Lithuania, Trakai Castle Court, Crimes, Court Practice, Second Half of the 18th Century.*

Adam Stankevič, Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų istorija, nusikalstamumo istorija, pagalbiniai istorijos mokslai (diplomatika).

Adam Stankevič, the researcher at the Department of History of the Grand Duchy of Lithuania of the Lithuanian Institute of History. Research interests: history of courts of the Grand Duchy of Lithuania, history of crime, auxiliary sciences of history (diplomacy).